

Велибор ЛАЗАРЕВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина/Лепосавић

ПОСМРТНИ ОБИЧАЈИ И ТУЖБАЛИЦЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

Апстракт: Рад је посвећен посмртним обичајима и тужбалицама на Космету. Истраживањем на терену, уочена је разлика у посмртним обредима и тужбалицама Срба староседелаца и Срба досељених колонизацијама из Црне Горе те је део овог рада посвећен утврђивању разлика и сличности. Такође је ова тематика посматрана у синхроној и дијахроној равни.

Кључне речи: Смрт, обичаји, тужбалице, староседеоци, досељеници, компарација

Посмртни обичаји

Код Срба Црногорца у Белом Пољу код Пећи, досељених у деветнаестом веку из села Машнице код Мурина поред кућаница и својте за покојником кука и тужбалица. Главна тужбалица била је Зорка Булатовић супруга Ђека Булатовића родом из Црне Горе, увек у црнини. Знала је да тужењем „камен расплаче“. Њу нису позивали већ она сама дође да тужи коме хоће. Она тужи у кући док *дворе* покојника (покојницу) пре попа на сахрани, на седмицу и четрдесетодневницу само код покојникове куће јер не мора да иде на гробље. Она *ређа* као што то раде и тужбалице у Црној Гори.

Кад ко приђе покојнику прекрсти се и целива га у чело и руку на одру с речима: *Бој да ти душу њроси. Осџацима живои и здравље!*

* Научни сарадник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић

** Рад је написан у оквиру пројекта *Мајеријална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Прекрсти се, пољуби свећу и упали за покој душе. Потом се обраћа укућанима покрај одра *на здраву љаву* тј. исказује саучешће речи-ма: *Учесћивујем у жалосїи. Осїаїаїак нек је здраво.*

Након сахране ближа родбина се врати код куће покојника где се обави ручак. У дну стола се за покојника остави празно место. При крају ручка за покој душе пију се две чаше ракије, а трећа, највећа се пије за здравље. Том приликом се обично богорада:

*Бої да душу ѿросїи (име)
и нек му је лака црна земља.
Осїаїаїку нек је здравље и најредак
од данас само радосїи да ви долази у кућу...¹*

Целу седмицу ујутру укућани и ближа родбина иду на гробље и кука се. На седмицу ујутру долази шира родбина око 12 сати, на четрдесет дана, пола године и годину.

Увече, уочи већих празника и славе за годину дана неки укућани одлазе на гробље. На Ускрс се носи шарено јаје и оставља на гроб а на Бадњи дан увече и на други дан Божића пале се свеће и кади се.²

Муж за женом не носи црнину, а жена за мужем носи.

Код Срба сїароседелаца у селу Бање у Ибарском Колашину, до четрдесет дана после смрти покојника иде се на гробље сваке суботе, сем једне која се *размињује*, а након четрдесет дана до пола године, једне суботе се иде, а друге не и тако наизменично.

Тужиље су седеле око раке за време сахране и кукале. Као и у околини Пећи и овде се кукало *на аљине* (одећу) и слику у раму која се стављала на сто где је покојник лежао на одру. Сада се то више не ради.

Пре Другог светског рата три жене су за вечером после треће чаше ракије у глас тужиле за умрлим у врх софре код његове куће

Није обичај да супруга кука на гробу нити другде свом умрлом мужу, а за свима осталима може. Нарочито су потресне тужбалице мајке за децом, сестре за братом, кћери за родитељима..., за онима који умру млади или изненадно.

Посмртни обичаји Срба насељених из Црне Горе и Срба староседелаца на Косову и Метохији разликују се. Тако код Срба староседеоца

¹ Казивао Стеван Зоговић (1928) из села Добро Поље 2011. Избеглица од 1999. у Читлаку код Крушевца.

² Исто.

из села Кијева код Клине у Метохији мушкарци не кукају. Жене кукају на сахрани, свако јутро за четрдесет дана, уочи славе и већих празника, у дане задушница и на парастосима за годину дана (полугодишњицу и годишњицу) када се иде на гробље.

Саучешће се изражава укућанима приликом поздравља са *Бої да душу ѝросїи нашем (Марку), ви да сїе здраво*, а они одговарају са *Бої да му душу оїросїи*.

Рођаке кукају у кући кад се оглашава смрт, на сахрани на гробљу, а ван не да се не узнемиравају комшије Шиптари. После сахране мушкарци крену кући, а жене остану још да кукају.

Код куће покојника по сахрани је ручак. Мора да буду три софре. Прву чине даљни рођаци и пријатељи, другу комшије и рођаци, а трећу послуга и укућани. Прибор за јело се дели од дна софре до чела да би кућа напредовала. Кад седну за прву софру, један старији комшија у челу софре узме две упаљене свеће и држи у знаку Х па из леве руке да на десну страну, а из десне на леву. Свако пољуби свећу и кусне панаију с речима *Бої да ѝросїи*. Свећа са десне стране се врати на сваког трећег човека до чела софре, а с лева се врати одмах у врх софре. Онај с чела састави и упреде те две свеће у неку чашу да изгоре. Трећу малу стави у панаију да изгори. Тад се помоле Богу и онај с чела каже: *Свейїла му ѝамейї ѝокојном (Марку) или Вечна му ѝамейї*, а остали кажу *Амин*.

Наздравља се са *Здрав си* и *Бої да му душу ѝросїи*.

Пију се три чаше ракије, једна мала и две велике за покој душе. Онај у челу пије и наздравља *За здравље и весеље за најредак куће. Да не долазимо више за жалосїи но на весеље, радосїи и најредак*.

За вечеру на четрдесети дан на софру се поставе три флаше ракије; једна иде десно, друга лево, а трећа потом иде у накрст, за пола године ставе се пет флаша ракије, две за десни ред, а две за леви и пета за у накрст, а за годину седам флаша. Три иду од уста до уста с десне стране стола, а три с леве и пију се наздрављајући редом са *Ко је донео ово за жалосїи на радосїи да му се врайїи. Бої душу (Марку)да оїросїи: Здрав си*, а седмом се наздравља укрштајући назравице.³

У време ропства на гробље се ишло петком да Турци не би јурили жене јер је „петак турски светак“. Шездесетих година двадесетог века прешло се на суботе.

³ Казивао Миодраг Симић (1934) из села Кијево код Клине у Метохији од братства Вучковића. Пре другог светског рата живео је у задрузи од педесетак душа. Избегао 1999. у околину Крушевца, село Читлук где смо водили овај разговор 2011.

Зна се да су блиске рођаке у Кијеву кукале за покојником (покојником) до краја двадесетог века, до избеглиштва. Како се страдање Срба крајем XX и почетком XXI века увећавало, увећавала се и кукњава по гробљима села и градова Космета.

У Мушникову код Призрена о смрти се обавештава преко неког од родбине и распитивањем коме звона звоне *на жалоси*.

Кад се дође покојниковој кући изражава се саучешће укућанима: *Ви здраво или Осџайџак да је здраво!*, а они одговарају: *За добро да се враћа!*

Након сахране на гробље се ишло на јутрење, на прву суботу (свако вече за четрдесет дана једна жена пали свећу и понесе вечеру за покојника колико може један човек да вечера), а потом сваке суботе увече и уочи већег празника за годину дана. Уочи славе упали се свећа на гробу покојника па се однесе вечера у цркву где свако има своју столицу и сто да седне.⁴

О тужбалицама

Тужбалица је древна жалобна песма за покојницима (покојницама)⁵ забележена у свим српским крајевима па и на Косову и Метохији. „Тужбалице су женске пјесме срца и осјећаја, пјесме бола и туге. Њих стварају жене, ређе и врло ријетко мушкарци, ријетко и ђевојке, до најновијих ратова. Тужбалице су веза и прелаз између лирске и епске поезије и од великог значаја за испитивања постанка народне пјесме; оне су веза између пјесме срца и пјесме догађаја, које су најчешће јуначки подвизи, те у толико и најближе јуначкој песми, коју стварају жене. Догађаје јунаштва, опјевају људи у пјесме јуначке, а жене обрћу исте у тужбалице. Историјска тужбалица, која набраја догађаје и ратне подвиге, све се више ближи народној песми.“⁶

Тужење се учило и преносило од старих тужилица, али су девојке и млађе жене училе како се кука и ослушкивањем и памћењем речи и

⁴ Казивао 2011. Обрад Славковић (1938) из Мушникова код Призрена, а 1981. досељен у Мудраковац код Крушевца.

⁵ Пошто се посмртни обичаји односе подједнако како на мушки и женски род нисмо били у стању да непрестано паралело наводимо напоредо покојник / покојница те то треба подразумевати.

⁶ Новица Шаулић, *Тужбалице*, Београд 1929. XI

садржаја на самим гробљима. Пошто су тужбалице подложне сталној импровизацији то је свака од тужиља по нешто додала или изменила тако да су различите и никада нису забележене две исте као што ни људски живот и смрт нису у свему истоветни. Тужбалице кукају током дана те њихове обавезе почињу од самог јутра.⁷

У Ранилугу код Косовске Каменице кукало се (тужило) на *сџвари* (одећу) која стоји на столици за недељу дана, у кући над одром покојника, приликом превоза покојника до гробља, на гробљу, на прву суботу, на четрдесет дана, пола годишњицу и годишњицу, сваке суботе до четрдесет дана и уочи сваког празника за годину дана. Како некада тако и сада.⁸

Тужбалице на Космету је нарочито бележио Татомир Вукановић „у Приштини, Лабу, Србици и Пећи, и све су оне записане од насељеника из Црне Горе. Његова збирка садржи осамдесет и три записа. Тужбалице му је казивало двадесет лица, петнаест жена и пет мушкараца. Има их мушких и женских, мада мушких мање.“⁹

У двадесетом веку малобројне тужбалице забежили су су студенти Приштинског универзитета: Снежана Жугић (Сочаница код Лепосавића), Драгана Губеринић и Јулијана Радеш (Чаглавица код Приштине) и Златица Виријевић (Доњи Крњаси код Лешка, Ибарска долина).¹⁰

Тужбалице код досељених Срба из Црне Горе

У селу Бело Поље покрај Пећи насељеном претежно црногорским Србима после 1912. године за покојником кукају жене из ближње својте. Кукају још са улице док прилазе дворишту или са капије. Кроз кукњаву казују своју тугу, бригу...

⁷ Милета Букумирић, *Живой Срба у Гораждевицу*, Етнографски институт САНУ, посебна издања књ. 61, Београд, 2007., 189,190

⁸ Казивали 2011. Олга (1958) и Бранко Васић (1956) из Ранилуга који живе у Мудраковцу код Крушевца од 1988. године.

⁹ Владимир Бован, *Српске народне њесме са Косова и Метохије*, Приштина, 1977., 191

¹⁰ *Лирске и ејске њесме Косова и Метохије*, Студентски записи српских народних умотворина са Косова и Метохије. Приредио и предговор написао проф. др Владимир Бован, Београд, 2001., 549,551

Куку мене ѿаѿа
 шѿо ме осѿави изненада?
 Како ћемо сам без ѿебе
 кад си нам био све и сва?
 Ти си нам се мноѿо намучио
 и мноѿо си ѿосѿиѿао.
 Тамо ће ѿе мајка дочекаѿи
 дочекаѿи и ѿосавеѿоваѿи...

Данас се то више не ради. Сада по неки учени сродник напише нешто да се прочита о покојнику или свештеник каже по неку реченицу.¹¹

У селу Васиљевцу у Косаници позната тужбалица је била Велика Вера Вукановић рођена Петровић (1912), домаћица, завршила основну школу а пореклом из племена Куча. Она је као нарикача тужила за својим девером Јагошем Вукановићем, пензионером који је напрасно умро и сахрањен на Новом гробљу у Београду 31. децембра 1973. године.¹² Та тужбалица носи све одлике црногорских тужбалица које је забележио Новица Шаулић.¹³

Тужбалица се састоји из неколико композиционих слојева. Први део чини обраћање покојнику и упит што их је оставио:

А шѿо с ѿобом не ѿоворим,
 Мој Ђевере!
 Мудра ѿаво и ѿамеѿина,
 Мој делијо!
 Шѿо саломи браћи крила,
 Ђевер браѿио!
 Шѿо ојади фамилију,
 Дични браѿе!(...)

Затим наводи одабране биографске моменте о ратовању и јунаштву:

Зар немаде ѿдје ѿѿинуѿи,
 Куку мени!
 У два раѿа учесѿивова,
 Раѿѿборче!

¹¹ Казивао 2011. Стеван Зоговић (1928) из села Бело Поље који је 1999 избегао у Читлук код Крушевца.

¹² Татомир Вукановић, *Срѿске народне лирске ѿесме*, Врање, 1975., 163

¹³ Новица Шаулић, наведено дело.

Кад шредаше мио доме,
 Дом ђевере!
 Да шошшениу сшаросш швоју,
 Ти одмориш!
 Тад најшоре шш шошде,
 Мој соколе!
 Од судбине изненада,
 Бој је клео!
 О раднице без умора,
 Мој ђевере!
 А јуначе без узмака,
 Јунак ђешо!

Сматрајући покојника, по старом српском веровању, медијумом (посредником) између овог и оног света и да ће преко њега успоставити додир са почившим рођацима тужиља му се обраћа и саветује га:

Па ћу шш се замолишш,
 Мили доме!
 Ако буде од сасшавка,
 Мршвачкоша!
 Ти шошражи браћу швоју
 И сшричеве!
 И обадва родишела
 Род шш шужан!
 И жалосне сесшре швоје,
 Мој заове!
 Сеју зору и Милену!
 Мене леле!
 И шласишу ујчевину
 Меденице!

Приговара му што је напустио своју децу која су га волела:

Ком! осшави ђецу моју
 Мој ђевере!
 Која су шш особила,
 Од свеј рода!
 Она су шш име дала
 Из милосшш!

И Ђидом ње баш назвала,
 Знаш ли доме!
 А која ће сада звати
 Мој ђевере!
 И која ће ѡризивати
 Ти мој доме!

Потом тужиља дочарава своју тугу за покојником и опет поставља
 низ питања:

Ја бих јадна још зборила,
 Но не могу од жалости,
 Превелике!
 За јуначком ѡлавом ѡвојом,
 Соко ђешо!
 Јер ме живо срце боли,
 Из истиине!
 Глас ѡоиде, нам несѡде
 С ѡвоје сѡране!
 Ко ће друшѡво разѡворити
 Мудра ѡлаво!
 Кад ѡе није у дружини
 Дружевњаче!
 Дружевњаче и јуначе
 Јунак ђешо!
 Но ѡе више жалити нећу,
 Не заистѡ!
 Нако ово за довијек,
 Добри бане!

У овој тужбалици има формула сродства: Браѡе Јоко, Мој ђевере..., формула јунаштва и дружељубља: Соко ђешо, Јунак ђешо, Мој делијо, Раѡоборче, Дружевњаче.... формула мудрости и доброте: Мудра ѡлаво, Добри бане...формула заклинања: Пошѡења ѡи... формула клетви: Боѡ их клео...

Татомир Вукановић је 1930. од своје мајке Анђе Вукановић, рођене Меденица у Приштини забележио варијанту тужбалице црногорске књегинје Милене Петровић за кћерком Зорком Карађорђевић, супругом Петра Првог Карађорђевића. „Тужбалицу је чула од свог

брата од стрица Милана Меденице, који је погинуо на Церу, 1914. године као ратник српске војске. Она је ову тужбалицу, каткад при раду, нарочито кад је ткала, и сама певушећи нарицала.¹⁴

*Што се њлаво небо смутти,
Небеснице!
А њо небу облак црни,
Срце црно!
Из облака њљусак њљуштити,
Горке сузе!...*

Тужбалица се окончава питањима о жалости и остављеној породици:

*Је л' њи жао друџа њвоџа,
Друџа њвоџа, зетџа моџа,
Бане зетџе!
Сад ће зора на њрозоре,
Кара Ђоко!
Ђеца ће се њробудити,
џа ће сџаџи мајку зваџи,
Мајко њина!
А њи им се одзваџи нећеш,
Ками њима!¹⁵*

Стеван Ђетковић из Приштине је 1925. „нарицао за својим братанцем Милошем Ђетковићем, апсолвентом Филозофског факултета у Скопљу“.¹⁶

*О од браџа браџанићу,
Мој Милошу!
А од срца комаџићу,
Мили сине!...¹⁷*

¹⁴ Татомир Вукановић, *Енциклопедија народној живоџа, обичаја и веровања Срба на Косову и Метохији*, Војноиздавачки завод и Верзал прес, Београд, 2001., 486

¹⁵ Татомир Вукановић, *Народне тужбалице*, Врање, 1972., 187-188

¹⁶ Исто, 277

¹⁷ Исто, 277

Тужбалице код Срба староседелаца

У Ибарском Колашину у тужењу се повремено чује и куку и јао на почецима ређања. Импровизација је тренутна, а образац научен од старијих жена тужиља.

При кукању, жене у Ибарском Колашину ређају низ питања: *шїо* (зашто), *како ћемо...* Описују карактер и радиност покојника – сва његова добра (*їи си био...*).

Колико је која тужиља креативна, осећајна и надахнута жалошћу толику животну причу – тужбалицу – прича. Тако се десило да 1944. сестра за братом Вуксом Бојовићем од села Кашља на Рогозни, где је погинуо као четник, тужила два сата идући за његовим телом до куће у Бањама где је сахрањен.

Кћерка за мајком у Бањама у Ибарском Колашину тужи:

*Куку мајко,
шїо ме не зажали,
шїо ме остїави?
Ко ће кућу да їи кући?
їи си увек била добра домаћица,
їи си увек била радобиница...¹⁸*

У тужбалицама Срба староседелаца на Космету формуле сродства садржане су у иницијалним стиховима где се по сродству, поштовању и блискости именовано покојник или покојница: *Куку мене сесїро моја; Куку браїе мој дећаре; Куку девере їошїовање моје; Синко деїе моје; О свекрво домаћице моја...¹⁹*

Потом најчешће следи прекор што покојница остави децу своју, мајку... неког блиског: *Шїо остїави сесїо децу/знаш ли селе како ј деци/ кад у кући мајке нема?²⁰*

или *Сине, зар їи није било жао/ да остїавиш мајке ївоје/ ївоја мајка изїорена/ јадна мајка сиротиїица, ај,ај,ај²¹*

Почесто се осећања приказују црним бојама: *Црна сесїро јуїрос чула/ црна сесїро црни їласи;Црна снаје не їи се за ово сїремала/ црна болесї, їешика болесї; кућу ни зацрнила/ кућа наша зацрњена и невесела...²²*

¹⁸ Казивала Цвета Бојовић (1932) из села Бање у Ибарском Колашину 2010.

¹⁹ *Лирске и еїске ѡсеме Косова и Меїохије...*,150-152

²⁰ Исто,150

²¹ Исто,151-152

²² Исто, 151

Неке су све у обраћању тепавом именовану:

Ој свекрво домаћице моја,
Ој свекрво, мајко моја,
Ој свекрво милосјини моја,
Ој свекрво њишање моје...²³

Веома су ретке кратке ефектне тужбалице. Једна таква забележена је у селу Доњи Крњани код Лешка:

Куку мене, о Бојдане
о Бојдане жива рано,
бело њрло, за зло дрво!²⁴

Осим куку које се јавља обично на почетку тужења, а потом по-времени, понекад у тужбалице на Космету продре и древни народни вапај: *ај, ај, ај*²⁵

„Код Срба на Косову и Метохији мушкарци у жалости ретко кукају, али их има и да реде и наричу – туже, што обично чине ожалошћени брат за умрлим братом (Муштугште, Сува река).

Код Срба црногорског порекла на Косову и Метохији честа је појава да у жалости мушкарци наричу, како за најблажим рођацима, тако и за добрим пријатељима и друговима. Наричало се по селима, али и у варошким насељима.“²⁶

Да се закључити да су тужбалице на Косову и Метохији, као и другде, импровизирана народна усмена творевина усмерена у два правца; да је чују сродници покојника, да се он представи, а с друге стране да је чује и сам покојник коме се обраћају. Тужбалицом „се разговара са покојником као да је жив, верујући у загробни живот, угућују поруке умрлим сродницима“.²⁷

Аутохтоне косметске тужбалице староседелачких Срба и досељених црногорских разликују се. Староседелачке су наративније, оскудније у садржају и мотивима, краће су и поетски сиромашније.

²³ Исто, 152

²⁴ Исто

²⁵ Исто.

²⁶ Татомир Вукановић, *Енциклопедија...277*

²⁷ Радмила Пешић, Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Вук Караџић, Београд, 1984., 252 1990., 114

Код Срба Црногораца има припева, стихови су сажетији, а тужбалице обимне. Али у оба случаја изражавају у суштини жал, немоћ, тугу, запитаност. „Све су тужбалице засићене осећањем туге и бола и узвишеног тона.“²⁸ На њиховом садржају, на људским врлинама, а нарочито чојству и јунаштву, васпитавале су се младе генерације, слушајући.

Литература

- Букумирић, 2007: М. Букумирић, *Живой Срба у Гораждевцу*, Етнографски институт САНУ, посебна издања књ. 61, Београд.
- Бован, 1990: В. Бован, *Народна књижевносћ*, Универзитет у Приштини, Филолошки факултет.
- Вукановић, 2001: Т. Вукановић, *Енциклопедија народної живоїа, обичаја и веровања Срба на Косову и Мейохији*, Војноиздавачки завод и Верзал прес, Београд.
- Пешић, Ђорђевић, 1984: Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевносћ*, Вук Карацић, Београд.

Извори

- Вукановић, 1972: Т. Вукановић, *Народне йужбалице*, Врање.
- Вукановић, 1975: Т. Вукановић, *Срйске народне лирске йесме*, Врање.
- Бован, 1977: В. Бован, *Срйске народне йесме са Косова и Мейохије*, Приштина.
- Бован, 2001.; *Лирске и ейске йесме Косова и Мейохије*, Студентски записи српских народних умотворина са Косова и Метохије. Приредио и предговор написао проф. др Владимир Бован, Београд.
- Шаулић, 1929: Новица Шаулић, *Тужбалице*, Београд.

²⁸ Др Владимир Бован, *Народна књижевносћ*, Универзитет у Приштини, Филолошки факултет, 1990., 114

Velibor LAZAREVIĆ

POSTHUMOUS CUSTOMS AND LAMENTS IN KOSOVO AND METOHIA

Summary

The author says that the lament is an old sorrowful poem recorded in all Serbian parts and in Kosovo and Metohia as well. By lament a sorrow for male or female late one is expressed; it is being applied, reproached that it abandoned this world, its virtue is shown... With men their heroism, proudness and honour, friendliness, wisdom and beauty are being counted.

Furthermore, laments in Kosovo and Metohia are noted down by Tatomir Vukanović. He noted down laments in Pristine, Lab, Srbica and Peć, and all of them had been noted down by the immigrants from Montenegro. His collection contains 83 records. Laments were being told by 20 tellers – 15 women and 5 men. There are male and female ones, but male ones are to be less. Few of them were published.

In the 20th century few laments were noted down by students from Pristine's University: Snežana Žugić (Sočanica near Leposavić), Dragana Guberinić and Yuliana Radeš (Čaglavica near Pristine), and Zlatica Virijević (Donji Krnjasi near Lešak), Ibarska valley).

Autochthonous Kosovo's laments of the native Serbs and immigrant Montenegrins make distinction. The native ones are poorer regarding content and motives, and they are shorter and poorer from poetic point of view as well. But in both cases they essentially express sorrow, grief, weakness, and questioning.

Key words: death, customs, laments, natives, immigrants, comparison.